

КОНЦЕПТОСФЕРА ДОМУ У СЛОВ'ЯНСЬКІЙ ПАРЕМІОЛОГІЇ НА КОНТРАСТИВНОМУ ТЛІ

Тищенко О.В.

Львівський державний університет безпеки життєдіяльності

Постановка проблеми у загальному вигляді та її зв'язок із важливими науковими чи практичними завданнями. Дослідження концептосфер (І.Голубовська, В.Маслова, Н.Красавський, Н.Слухай, О.Снитко) в різномовних лексико-семантичних системах і концептополях дає змогу виявити спільні та відмінні закономірності вербалізації знаків матеріальної і духовної культури, особливості народного побуту, традицій, фольклору, поведінкових і ритуальних культурних стереотипів, відображених у паремійних та фразеологічних системах певної мови. В етнолінгвістичній перспективі вивчення категорій простору і часу передбачає «реконструкцію відповідних параметрів традиційної картини світу на підставі даних мови, фольклору, міфологічних уявлень, вірувань, звичаїв, обрядів, побутової практики» [Толстая 2011: 10]. З огляду на сказане дослідники ставлять за мету «продемонструвати моделі і механізми семіотизації, міфологізації і оцінки простору й часу в усній народній традиції (зазвичай ці механізми універсальні для різних її жанрів), відображаючи основні способи магічного впливу на поведінку людини процесі «засвоєння» і «підпорядкування» свого і чужого [op.cit., с. 10].

Аналіз останніх досліджень і публікацій, в яких започатковано розв'язання проблеми. Передусім варто згадати найновіше опрацювання цього концепту в польській, грецькій, литовській, чеській, білоруській, болгарській, сербській, хорватській, англійській (британський варіант), німецькій, французькій, португальській, японській лінгвокультурах, соціолекті лемків, а також у мові суахілі, традиції кочових племен Сахари, представлений у колективній монографії *Leksykon aksjologiczny Słowian i ich sąsiadów.T.1. Dom/red.J.Bartmiński, I.Bielińska-Gardziel, Beata Żywicka, Lublin: UMCS, 2015*. У дослідженні Г.Яворської [Яворская 2004: 723]. Концепт *xata* розглянуто в українській мові з когнітивного і семантичного погляду та представлено його семантичне наповнення в українських художніх та фольклорних текстах; в межах семантичного поля концепту *Дім* з огляду на ядерну і периферійну зону його функціонування в російській, англійській та французькій мовних картинах світу Сорока Т.В. виділила кілька мікрополів 1.Споруда (зона ближньої периферії) та 2. Сім'я (зона дальньої периферії); структура концепту *Home* включає відповідно 1.Місце проживання та 2.Сім'я, 3.Спорідненість. 4.Шлюб [Сорока 2006: 6]; до культурологічного аспекту *Дому* в народній побутовій свідомості та міфології зверталися автори словника «Славянская мифология», російський етнограф А.Байбурин, який описав обрядову символіку традиційного слов'янського житла, зокрема й обрядодії, пов'язані із закладенням хати в межах універсальних семантичних протиставлень «своє»-

«чуже», «старе»-«нове» та ін. *Дім* – символ сімейного добробуту, родинного тепла, багатства, локус багатьох календарних і сімейних обрядів... протиставлений зовнішньому світу, який функціонує у складі різноманітних магічних захисних та оберегових ритуалів [СМ: 142-144]. В полі зору польських етнологів З.Бенедиктовича та ін. перебувала з космо-теологічна і антропоморфна символічна реконструкція традиційного польського житла, виражена в обрядах і звичаях родинного циклу на широкому тлі слов'янської дохристиянської культури [Benedyktowicz, Benedyktowicz 1992: 10].

У капітальній колективній монографії, яка не так давно побачила світ, *Дім* описується як семантична і культурна універсалія, при цьому не йдеться про дім «лише в аспекті архітектонічному (вигляд людського житла, будинку, їх зовнішня будова, будова приміщень), тобто матеріально-технічний план, а передусім звертається увага на культурний аспект дому, ментальні уявлення про дім, розуміння його ролі у житті людини, тобто «ідея дому» розглядається у нерозривному зв'язку з мовними засобами його осмислення і вираження» [Bartmiński 2015: 18-19].

«Dom ma dla człowieka fundamentalną wartość bytową jako miejsce schronienia i zarazem wartość społeczno-kulturową, jako gniazdo rodzinne... w systemach mitologicznych jest pojmowany jako centrum i obraz całego kosmosu, *imago mundi*, także analogon ludzkiego ciała, czemu towarzyszy przekonanie, że ciało używa duszy schronienia (Eliade, Kopaliński, Chevalier, Gheerbant, Herder)» [Bartmiński, Op.cit., s. 16].

Стрижневою і ключовою моделлю опису концепта *Дім* у згаданій колективній монографії (*Lublin, 2015*), за Є.Бартмінським, є впорядкована певним чином таксономічна цілісність таких фасетів, що формують спільний гештальт: **{[PODMIOT] + [Zdarzenie] + [Locum] + [Funkcja]}**. При цьому до семантичних ділянок опису цього концепта включено, крім словникових (лексикографічних) дефініцій, семантичної мотивації назви, її ономазіологічної основи (перісного культурно-семантичного етимону) й дериватів, такі його виміри, як **«хто є суб'єктом дому, який в ньому живе», «дія як опертя для індивідууму, особистості», «публічні інституції», «одомашнені і домашні тварини і місця їх утримання», «домашні духи, опікуни дому, інші міфологічні постаті», «місце»** (просторовий, фізичний вимір дому у поєднанні з суспільним, життєвим), **аксіологія дому** (*свій-чужий, близький-далекий, внутрішній-зовнішній, «атмосфера дому», «родинне гніздо»* (як суспільнопсихологічна домена), *«безпечне пристанище», «дах над головою», «власний кут»* (соціально-побутова домена)), **метафорика дому** (розширена метафорика дому – *країна, батьківщина, «спільний європейський дім»* на ідеологічну противагу тій же радянській *«комунальці»* чи звужена метафора дому, зведена до **партонімів** (фізичних, архітектурних його частин – *дах, стіни* (безпека, спокій, затишок), *пори́г, двері* (границя, межа між своїм і чужим простором), *піч* (домашнє вогнище), *вікно* (функціонує як очі в тілі людини, канал зв'язку із зовнішнім світом), **тіло людини як дім, фольклорно-культурні нарративні кореляції Дому** (будівництво дому,

мотив залишення отчого дому і мандрівка в світ, повернення додому), **профілі Дому** – матеріальний, дім як родинне гніздечко, феміністичний, дім як рухома субстанція (відірваність від дому, еміграція, ностальгія), номадичний (стабільність), ліберальний (відкритий дім), релігійний (Небо-Бог) [Bartmiński 2015: 22-31].

Метою пропонованої розвідки є семантико-когнітивний та лінгвокультурологічний аналіз паремій та деяких стійких сполук слів, які концептуалізують просторові уявлення, пов'язані з *Домом* та окремими його частинами, освоєним людиною господарським простором, елементами матеріальної культури, моделями гостинності й родинно-побутової обрядовості в різних етнокультурах. Інакше кажучи, особливу увагу звернено на «наївну картину світу», зв'язану з Домом, побутовими, оціночними, звичаєвими та до певної міри суспільно-ритуальними уявленнями про Дім в польському, українському та інших лінгвально-семіотичних фразеосемантичних (паремійних) континуумах.

Завдання статті полягає у спробі представити мвоно-культурний стереотип дому у традиційному діахронічному його вимірі, який передбачає реконструкцію кількох концептосфер і фреймів, пов'язаних як з архітектурними, артефактними, побутовими, господарськими, обрядовими, соціальними його проявами за допомогою когнітивного моделювання паремійних одиниць у межах кількох фреїв, концептуально зв'язаних із протиставленням «своє-чуже» та простежити відображену у прислів'ях та приказках архаїчну ритуальну символіку будівництва традиційного житла й семіосферу відповідних реалій та предметів внутрішнього та зовнішнього простору з урахуванням особливостей первісної наївної міфологічної і побутової свідомості конкретної лінгвоспільноти.

До семантичного аналізу залучено образні номінації, прислів'я, приказки, порівняння і з інших мов європейського культурного ареалу (приміром італійської), що здійснено задля зіставлення мотиваційної природи міжмовних етнокультурних паралелей, з'ясування глибинних засад когнітивного і структурно-семантичного моделювання паремій за усталеними у зіставній ідеографії і когнітивній семантиці методиками (синонімічною варіативністю логіко-семантичної структури одиниць, аплікативною моделлю міжмовних перекладних еквівалентів, фреймове моделювання культурних смислів тощо).

Аналіз різномовних паремійних тематичних груп з компонентом *хата* та інших вербалізаторів дав змогу з'ясувати семантичне наповнення універсального семіотичного протиставлення «своє-чуже» в межах категорії *Дім*, яка є спільним для багатьох народів предметним кодом культури, співвіднесеним із соматичним, часовим, зооморфним та ін. кодами, які до цього часу не розглядались у зіставній етнолінгвістичній теорії.

Виклад основного матеріалу дослідження з повним обґрунтуванням отриманих наукових результатів.

Враховуючи прямі і перехресні корелятивні зв'язки між опозиціями «своє-чуже» і «добро-зло», українська дослідниця З.Коцюба виокремлює чотири універсальні базові паремійні тематичні моделі: 1. модель «своє- добре (краще від

чужого)»; 2. кваліфікація чужого як негативного, що виявляється в тематичній моделі «чуже-зло»: *Гіркий чужий хліб, Чужий хліб рот дере (у рот не лізе)*, ілюстрацією вказаної моделі слугують і деякі польські контексти: *Cudzy ogień nie grzeje, Co własnego, zawsze jest mniej mile*; 3. «чуже добре (краще від свого)»: *Чужі лемеші хороші, Солодка морква та в сусідовому городі, Добра риба на чужому блюді* [див: Коцюба 2010: 255-256]. Похідна комбінована тематична модель «чуже – добре, своє – краще» реалізується лише у слов'янських мовах: *Чуже миле, своє наймиліше, чуже святоє, своє пренайсвятіше, Чуже красне, своє найкрасніше, Wszędzie dobrze, ale w domu najlepiej, Wszędzie dobrze, lepiej między swymi, Всюди добре, а дома найліше, Твое дороже (краснее, белее), а свое милее*; 4. Інверсована модель «своє- погане» (гірше від чужого) кількісно і якісно не репрезентативна (*Чужа жінка медом помазана, а своя смолою*) [Коцюба 2010: 258].

Аналіз різномовних паремійних тематичних груп, які містять відповідники до аналізованої концептосфери, виводить на універсальне семіотичне протиставлення «своє- чуже», а також сягає уже згаданого концепту *дім*, що є спільним для багатьох народів предметним кодом культури. За переконанням З.Коцюби, саме ці чинники пояснюють існування кількісно репрезентативного паремійного блоку з ключовим словом «хата» в українській мові – 222 одиниці, серед яких багатоваріантне прислів'я *Своя хата покривка*, яке можна вважати найближчим українським еквівалентом англійської паремії *My house is my castle* [Коцюба 2010: 268]. Із домом у носіїв англійської і російської мови, з одного боку, асоціюється *рідна земля*, проте в англійській *дім* концептуалізується за допомогою реалізації одного із найважливіших для англійської ментальності поняття «*privacy*» у його кореляції з *home*, в якому вбачають ідею відокремленості, відмежованості від усього світу... Саме концепти «*home*» і «*privacy*» слугують основою для тлумачення прислів'я *An Englishman's house (home) is his castle...*, які репрезентують ідею про те, що *дім* людини (*home*) є тим місцем, де вона може усамітнитися (*be private*), бути в безпеці і поводитися так, як їй подобається [див. детальніше: Коцюба 2010: 266-267].

Універсальна тенденція до ідеалізації *свого*, широко відображена в прислів'ях і приказках різних мов, є віддзеркаленням людського егоцентризму, про що свідчить незмінна актуальність логем, які були реалізовані ще в латинських пареміях: *Tunica pallio prior est – Туніка ближча, ніж плащ* і *Omnes homines callent ad quaestum suum – Всі люди дбають про свою користь*. Так, перша з них має не лише відповідники в досліджуваних мовах, пор.: *Всякому своя сорочка ближче до тіла, Своя пазуха ближче, Своя губа ближче, Своя рубашка к телу ближче, Своя кожа рубахи дороже; Bliższa koszula ciału, niż suknia (kaftan, kabat)...*, але й кожен з різномовних еквівалентів набув уже на національному ґрунті багатьох варіантів. Так, український відповідник аналізованого прислів'я має близько двадцяти варіантів. Проте якщо образна структура різномовних відповідників названого прислів'я варіюється лише в межах назв частин тіла й одиниць одягу, то численні еквіваленти другої латинської паремії (особливо у слов'янських мовах) побудовані з використанням різнотипних образів, що (як і побутування безобразних

еквівалентів-приказок) свідчить про їх частовживаність і звідси – актуальність реалізованої логемі в колективній свідомості носіїв досліджуваних мов: *Всяк клопоче, добра собі хоче, Всякий за себе дбає, Ніхто собі не мачуха, Кожний сват собі брат* [Коцюба 2010: 253-254].

Наші спостереження над образними одиницями, які концептуалізують *Дім*, його окремі частини, елементи зовнішнього і внутрішнього простору, освоєного і неосвоєного моделі гостинності тощо дають підставу стверджувати, що варіативна складова цих одиниць зосереджена навколо різноманітних предметів матеріальної культури, при цьому навіть при позначенні одних і тих самих десигнатів паремії мотивуються фрагментами спільного поля господарських, побутових, утилітарних артефактів чи знарядь виробництва. Зіставлення культурних аналогів і внутрішня модифікація зв'язаних з ними реалій, тобто варіативність предметного коду, його трансформації (в одній мові - *начиння*, в іншій- *злак*) демонструють, приміром, такі білорусько-українські паралелі: *За мое карыта ды мне набіта* [Рабкевіч: 45] – укр. *За моє жито мене бито*. Свій простір (*хата*) може концептуалізуватися через предмети побуту, домашній посуд, назви їжі і номінацію кінця життєвого циклу людини: *Хоч і умирай, але у свій горнець заглядай* – своєї хати не покидай до смерті [Плав'юк: 294], а чужий простір у білорусів концептуалізується через назви сільськогосподарських знарядь: *У чужой старане наклонішся баране* – на чужині важко відчувати себе рівним з іншими [Юрчанка: 145]. Водночас категоризація міжособистісних взаємин між людьми як вираження свого, освоєного, близького трансформується у бік соціалізації значення, передається через образ посуду: *Z jednej miski jeść z kim, Barszcz z tobą z jednej misy chlapał* [НКРР II: 494] в прямому значенні «бути з кимось в близьких стосунках» і переносному – «мати стосунки з дівчиною легкої поведінки». До того ж в семантичне концептополе *свого й чужого* включені інші елементи як внутрішнього простору та інтер'єру хати, символіка побутових і сільськогосподарських реалій, посуд та зв'язані з ними етикетно-стереотипні приписи, заборони, рекомендації: *На чужій соломі спить, та ще й шелестить* – в чужій хаті нарікає на вигоду [Плав'юк: 347], *W cudzej misce ryba ceni się taniej grzyba* [НКРР II: 494], *Wycierają cudze kąty Isć pójść na bok, w ką* [Клосіńska: 65], *Пришло сидеть у печки сватье; застала осень в летнем платье* [БСРП:656], *Nie pożyczaj z domu mioty, aby czary się nie splotły* – застереження [НКРР II: 491].

Наголосимо, що етнологічна реконструкція Дому здійснюється шляхом поєднання технічно-матеріальної архітектоніки Дому (деталей архітектури, типів конструкцій і технічних рішень, планування внутрішнього простору й приміщень) з космо-теологічною і антропоморфною символікою традиційного житла, вираженою в обрядах і звичаях родинного циклу та Біблії [Benedyktowicz, Benedyktowicz 1992: 10]. Це у свою чергу дозволяє представити будівництво житла і інтер'єр хати, хатній побут з огляду на просторово-часові параметри Дому, у їхній кореляції з опозицією *внутрішній-зовнішній, сакральне-профанне*.

Вартими уваги є вербалізовані у пареміях сегменти народного побуту, наприклад, деякі господарські споруди, посуд, сільськогосподарські знаряддя

тощо, об'єктивовані на рівні наївно-побутового мислення у проverbsіальному семіотичному просторі. Так, в російській етнокультурі своєрідну роль відіграє *матица* (балка, що підтримує стелю і ділить традиційну російську оселю (*избу*) на дві частини. Про її маркованість під час традиційного російського обряду сватання згадує у своїх працях російський етнограф А.Байбурін; згадаємо і про вербальний супровід під час обряду будівництва хати: *Матица не катится – несите калачи (калачей)* – 'вигук, яким супроводжують пригощання після встановлення будівельниками матиці в околицях м. Печори'; на узагальнено-метафоричне значення цього предмета натрапляємо і в такому пермському вислові: *Через матицу не плюнешь* 'без згоди голови сімейства нічого не зробиш' [БСРП: 519].

Стереотип дому, який включає в себе кілька концептосфер і фреймів, пов'язаних як з архітектурними, артефактними, побутовими, господарськими, обрядовими його ознаками, на семантико-когнітивному рівні маніфестує втілені у пареміях партитивні слоти (частина-ціле, пор. *пори́г* як частина дому і утілення домашньої оселі та життєвого шляху загалом) та деякі аксіологічні, морально-етичні, соціальні і родинно-побутові субфрейми. Зрідка образ Дому концептуалізується через холонімний субфрейм у плані первинної концептуалізації основного концепта: *хата* і її партонімів у згадуваному метафоричному смислі *пори́г, стіни, дах, вікно*. Пор. одиниці *Всякая, избушка своей кровлей (крышей) крыта* [БСРП: 388], *Всякая избушка своей крышей крыта* [БСРП: 388], *В своем доме углы/стены помогают* [БСРП:291], в яких актуалізується згадуваний мотив близькості свого (кожному своє є ближчим, ніж чуже). Ідея неосвоєного, залишеного, занедбаного життєвого простору концептуалізується через образ пустоти і нечистоти: *Порожньої хати і муха не держиться* [Фр ГРНП 3: 334], *Навіть кілочка свого не має* – говорять про бідного, безхатнього чоловіка, *Пойдешь со двора – дома порастет трава* [БСРП:236], *В нежилом доме нечисто, В нежилом доме одна нежить* [БСРП: 291]. Інші негативні ознаки можуть приписуватися Дому в таких оціночних контекстах: *Хата глуха не варта ніц (глуха хата – без пса)*, Гендерний профіль дому литовці і серби вбачають у таких одиницях (литов. *Без жінки (господині) дім порожній*, серб. *Na zeni kusa stoi* – Хата на жінці стоїть) [Bartmiński 2015: 26].

За спостереженнями Г.Яворської [Яворская 2004: 723], *хата* в українській мові сприймається як частина більшого простору, який складається з окремих частин: «природно-культурного» - *садок, город*, а також господарського – *двір, подвір'я, клуня*. [Коцюба 2010: 259-260]. Таке перенесення меж «свого» і «чужого», хоч і дещо архаїзоване, все ж можливе, коли йдеться про власне сільську традиційну українську хату-господу. Однак воно не унікальне і виявляє себе в інших етнокультурах, про що свідчить аналіз фразеологізмів і паремій із ключовим словом *ворота*, проведений Г.Мироновою [Миронова 1993: 68-69]. За свідченням В.Колесова, який аналізує російський концепт дім, якщо двері – межа житлового простору, то ворота – вихід у світ, межа між світом «своїх і «чужих». Звідси паремія *Не переходи чужої межі*, адже «чуже» (те, що за межею рідного дому чи країни) в народних уявленнях – це не лише щось невідоме, але й небезпечне: *Співай, доню*,

дома, бо в людях наплачешся, В чужий край не залітай, щоб крилечка мати, Чужина в'ялить людину як билину, Научит горюна чужая сторона, W obczyźnie, to w zgniliznie [НКРР 2: 662].

Якщо йдеться про українську лінгвоментальність, то хата семантично часто поєднується з іншими концептосферами традиційної народної культури – Родина, Сім'я, Гостинність тощо. Як зазначає український етнолог А.Горинь, «часто високорозвинене почуття власної гідності, страх громадського осуду по-своєму диктували поведінку жінки в тій сім'ї, де не було згагоди. Вона терпіла наругу й побої, лише б не пускати неславу на свій дім, бо що для жінки могло більше важити, як добре слово про її рід (*Що ся в хаті діє, най ся за порогом не віє*). А в пісні з Коломийщини ця думка передана ще виразніше: «*Не бий мене на улиці, Не роби ми встиду в лиці! Заведи мя та й до хати/Будуть лишень стіни знати*» [Горинь 1993: 171]. Подружня зрада і позашлюбні стосунки в українській етнокультурі й фольклорі також мають негативну аксіологію, виражаються через маркери чужого господарського простору – *двір, клуня, поле, межа*. Пор., наприклад, засвідчений в лемківській діалектній фразеології вислів: *ходити до чужого ревіру* – порушувати подружню вірність, зраджувати [Вархол: 112], *В чужий горох ходити* – робити іншому кривду, зводити його жінку [Фр ГРНП 3: 431]. Зауважимо, що в англійській ідеографії ці культурні мотиви мають аналоги, позначені образом серпа у чужому полі: *Put your sickle in another man's corn Commit adultery* - букв. встромляти серп в чиесь жито [ТЕТМ, 159]. Виразне фольклорне походження мають паремійні контексти, пов'язані зі звичаєвістю приймацтва, життя в чужій хаті, злою свекрухою, мотивами невдалого одруження, обмеження волі, свободи, не-Долі у східнослов'янській родинно-побутовій обрядовості й фольклорі: *Збудуй хату з лободи, а в чужую не веди* (прохання чи бажання дівчини мати свою власну хатинку, хоч малу та з лихого матеріалу, але свою власну) [Плав'юк: 31], пор. рос. *Хоть в лесной избушке жить, да с любимым быть* [БСРП: 388]; *Хата чужая как свекруха лихая* [БСРП:946]; укр. *Чужа хата як свекроха, мачоха* [Фр ГРНП 3: 433], рос. *Во дворе жить у тёщи ни в дворе доли, ни в жене воли* [БСРП:236], укр. *Чужа хата гірше ката* [ППрНН: 134], *Ліпше своя хатка, як чужа палатка* [Плав'юк: 186], *В чужій хаті й кочерги б'ють* [ППрНН: 134].

«Концепт «хата» в українській колективній свідомості, - наголошує З.Коцюба,- позначений різноманітними (синонімічними й антонімічними) семантичними дистрибутивними маркерами, що свідчить про його визначальне місце в свідомості народу і виявляється в різноаспектних атрибутивних характеристиках досліджуваного об'єкта концептуалізації». З цього погляду йому у проverbs'яльному семіотичному просторі приписуються різні ознаки, які в культурі набувають символічної маркованості через протиставлення *старого і нового, порожнього і повного, чистого і брудного, сприятливого і несприятливого: В новом доме старой грязи не место* [БСРП:291], *К старому дому легче щепку кинуть* (бросить) [БСРП:292], укр. *Нова хата – велика втрата*, стереотипи, застереження: *Не при хаті згадуючи* – відворотна поговорка, коли в розмові згадують про злого духа, щасливе-нещасливе вдале-невдале місце; *Не гаразд у*

хаті, де курка піє – піяне курки віщує нещастє, *Не виноси того з хати* – не розпускай сплетень про хатні справи [Фр ГРНП 3: 332], подекуди актуалізуються і соціальні кореляції: хата – бідність: *Хто родився до торби, той хати мати не буде*. Чиста (охайна, доглянута оселя) протиставлена ідеї нечистого (у сенсі фізичної, а не моральної чистоти), що, власне, маємо в таких образних компаративах : *В хаті, як у люстрі/ як у пуделочку/раю, В хаті, як у загаті* – тепло і затишно, як це маємо в українській лінгвокультурі, *Знає хата, що господаря дома нема*. Явно вторинний семіозис побуту і хатніх речей, інтер'єру дому простежується і такому російському вислові, як *И в богатом доме нечистая посуда есть* [БСРП: 291], *В избе теснота, да в душе чистота* [БСРП: 387] (метафора чистого і брудного), *Был дом, да оборотился дном* [БСРП: 289], *Дом не яма: любит стоять прямо* [БСРП: 290]. Останні паремії аксіологізують просторові метафори (верху-низу, прямого-кривого), окремі з них корелюють з ідеєю соціального низу, бідності, дна.

Концептосфера Дому і його структура виявляється космогонічною, де елементи свого і чужого простору протиставляються як сакральнo-магічне і профанно-побутове (*угол, кут, покуття, поріг, ворота, піч*). Наприклад, рос. *Святой бранится, да за печку держится* [БСРП: 656], *Саджати в передній кут* – виявляти гостинність або пошану [ФПСслоб.: 141], стереотипи гостинності часто поєднуються з прескриптивними нормами, регламентацією поведінки особи, ставленням до гостей та їхньою оцінкою: рос. *В передний угол посох не ставят, В переднем углу либо поп, либо дурак, Умнога сажают в красный угол для чести, дурака - для смеха, Красный угол - красному гостю* [БСРП: 921], *Просили в избу: красному гостю красное место* [БСРП: 387]. *Піч* виступає в народній культурі своїм локусом (на ній сидять, це символ домашнього вогнища у весільному обряді, *печоглядини, печоглади, запечанин*): *Кто сидел на печи, тот уже не гость, а свой* [БСРП:656]. Згадувана соціальна концептосфера етикету, пригощання, гостей, гостинності представлена і такими контекстами: *Войдешь в дом со поклончиком - уйдешь со гостинчиком* [БСРП:289], *Твой дом - твои и гости* (твоя и воля) [БСРП:291], *Свои в кут, як гости ідуть* – товариська форма велить, щоб свої уступили місце гостям [Плав'юк: 294], *Сідати на лавці біля порога* - у весільному обряді [ФПСслоб.: 143].

Синкретизм моделі пригощання–гостювання передусім виявляється на рівні домістикованого простору, його символізації в таких етикетних проявах: *Гість в дім – Бог в дім*. Останні відбивають сакральну функцію *першого гостя*, зазнаючи при цьому в процесі своєї еволюції різноманітних структурно-семантичних перетворень в дискурсі народного мовлення, різноманітних ситуаціях в побуті, причому в різних мовах ці процеси відбиті ідіотнічними образами: якщо в італійській лінгвокультурі ідея чужого простору передається через образ частини тіла людини (*ноги*) у її дистрибутивно-синтагматичних зв'язках з дієсловами зі звуковою ознакою *in casa d'altri bisogna bussare coi piedi* - букв.: В чужий дім треба стукати ногами, то в слов'янському лінгвокультурному континуумі їм відповідає інший образ, поєднаний з мотивом пустої руки і дару: *В гості з порожніми руками не ходять* [ІРФС: 129].

Концептуалізація дому на рівні наївної свідомості і магічних стереотипів поведінки людини. Як слушно зауважує український етнограф В.Балушок, обрядові дії по вибору місця для будівництва житла теслі й мулярі здійснювали спільно з господарями як людьми, найбільше зацікавленими у вірності вибору. Конкретно дії по вибору місця будівництва житла (прирівнювалось в етнографії і народному осмисленні до акту першотворення, ушанування, святості): *Избу ставят – Бога славят* [БСРП: 387], важливій справі - *Дом построить - не шапку на голову надеть* [БСРП: 290]. Обряд будівництва хати здійснювався, за свідченням етнографів, в *три етапи*. Спочатку відбиралися місця, придатні з практичних міркувань. Другий етап пов'язаний із загальним поділом відібраного простору на щасливий («чистий») з ритуальної точки зору і нещасливий («нечистий»). Низка діалектних позначень в російській мові виражає цю ознаку ще на рівні первинної концептуалізації розглядуваних понять, пов'язаних із будівництвом хати як певною конструкцією: *чистый угол* «угол дома, срубленный в лапу» (*Круглый угол нечистой, нонче чистой угол делают*) [СРГК: 795]; з ними корелюють деякі польські діалектні позначення: *Чисти вугол, чисти угол* «ріг у рубленій хаті, в якому кінці колод відрізаються рівно, під прямим кутом» [СПГ: 281]. Непідходящим, «нечистим» вважалося місце біля перехрестя доріг, а також на межі, що не належать нікому, і тому служить дорогою для злих духів. Не можна було ставити житло там, де з кимось сталося нещастя, хтось помер неприродною смертю і т.ін., що об'єктивовано в таких застереженнях: *Біля грانیці не випада будувати світлиці, рос. Близ границы не строй светлицы* [БСРП: 219]. Не дозволялося будувати житла і господарських будівель на місці, де росла бузина, бо вважалося, що у «бузині чорт живе».

За В.Балушком, визначниками доброго місця виступали або постійні ознаки, що належали в моделі світу до категорії негативних або ж okazійні ознаки чи події, зафіксовані колективною пам'яттю, що також розцінювались як негативні. Пор. наївну модель світу, втілену в різних найдавніших стереотипних уявленнях про те, що деякі дерева, матеріал для будівництва можуть бути невдало підібраними і навіть небезпечними, на що звертають увагу факти вербальної магії: *В тій хаті, бачу, на сварню зарубано* [Фр ГРНП 3: 173], *Знать, дом этот заложен на куриную голову* [БСРП: 290], *Не гаразд у хаті, де курка піє – піяне курки віщує нещасте*; знаком відкляття може виступати формула, в якій двір або хата (домашній простір, господарство) виступають об'єктом, на які повертається небезпека: *А чтоб тебе пригодилось да на свой двор же воротилось* [БСРП:235], *Не при хаті згадуючи – відворотна поговорка, коли в розмові згадують про злого духа, пор. ще білоруське побажання смерті: и чтоб табе на том свете хатку пастроілі* [БДФ: 80]. Вартими уваги є обрядодії зв'язані із закладенням фундаменту хати і відповідною символікою предметів – грошей, шерсті («Заставливая (закладывая) избу, кладут под угол деньги для богатства, шерсть – для тепла, ладан – для святости [БСРП: 387]. На третьому етапі щасливі місця піддавалися додатковій перевірці, що стосувалася конкретно даної ситуації будівництва. Шукали відповідь на питання: чи є це місце щасливим саме для того, щоб на ньому стояв новий будинок. Як

зазначає етнограф А.К.Байбурін, при цьому за допомогою гадань прогнозувалося не стільки майбутнє конструкції, скільки майбутнє сім'ї, яка мала жити в новій хаті, зв'язане в решті-решт з уявленнями про долю, щастя, багатство, життя чи їх протилежності. Для цього часто спеціально запрошували ворожіїв [Балушок 1993: 44].

Як згадувалось, з *порогом* чи *межею* зв'язані численні побутові стереотипи-застереження, які відбивають їхню сакральну оберегову та апотропеїчну функцію: *Не ставай на порозі, як гримит* [Фр ГРНП 3: 441]. Окремі номени чітко регламентують дозволене і недозволене, і в ритуальному хронотопі представлені через образ границі, *межі*: рос. *Межа – святое дело* ДП 2 231, *Межа хуже ножа, Потеряется межа, так не достанется и кола, Кто межу ломает, тот веку не доживает, Через межу и конь не ступит, На межах да на распутьях нечистая сила, Межи да грани держат людей в брани, Межи да грани – ссоры та брани, Нам с тобою межи не делить* [БСРП: 527]. *Топленика хоронят на межи* – читаємо у І.Франка: утопленика, коли витягують його з води, за звичаєм треба класти лицем до землі, бо коли його покласти лицем до сонця, то незабаром буде велика повінь [Фр ГРНП 3: 217], *Не спи на межи* – застерігають народні вірування «бо вчепиться щось лихе, лихий дух».

Спільними для багатьох культур є народні уявлення про *пори́г* власного дому, його сакралізація. Не випадково лексеми *пори́г*, *межа*, *грань*, *границя*, *початок*, *переддень* в українській мові включені, за С.Караванським, до одного синонімічного ряду [Коцюба 2010: 259]. Сакральна і профанна функція порогу і зв'язаних з ним культурних стереотипів поведінки представлена в деяких регіональних джерелах української мови: *Біля порогу* – не шановане місце [ФПСслоб.: 201]; *Перелити поріг* *Вірування: якщо відьма перелле поріг, то той, хто його перейде, стане «порченим»; *Сідати на порозі хати* *На Новий рік баби примушують першого посівальника сісти на порозі хати й квоктати по-курячому, щоб курчата в цьому році були ранні; *Ставати біля порога* – одна з дій парубка й дівчини при сватанні; *Через поріг не треба руки подавати* – прощатися (*Через поріг не треба руки подавати, як прощаєтесь, а то полаєтесь*) [див.: ФПСслоб.: 200]. На особливе символічне значення порога вказує і сербське прислів'я *Кутьни је праг најветя планина*, яке стверджує, що *переступити через рідний поріг важче, ніж через найвищу гору* (Буслаев: 25) [цит. за: Коцюба 2010: 259]. Діалектна назва *запорожці* уживається на позначення незапрошених на весілля гостей (парубків, ровесників молодого), які під час обряду обдарування, розподілу весільного короваю стоять за порогом хати. Ймовірно, в цьому разі саме *пори́г*, як і *стіл*, виступає у весільному обряді тим локусом, який розмежовує не-учасників (чужих) і учасників (своїх). Пор. *За чийм столом сидит, того й пісню співає* (від гостини в чужому домі або від чиеї ласки або протекції залежиш, тому й підкоряйся) [Фр ГРНП 3: 233]. Згідно з ритуалом певна суспільна рівновага і усталений порядок підтримуються обрядодіями, в яких людина співвідноситься із космосом і ідеєю першопочатку; стан цієї рівноваги порушується в так званих рубіжних, пограничних ритуальних ситуаціях, тобто в момент зміни стану і переходу в інший

стан, про що, власне, й свідчать символічні обряди переходу. Етнографічні дослідження над семантикою дару дозволяють дійти висновку, що він становить «знак, джерело життя», позаяк виражає діалог між людиною і людиною, формує, за К.Леві-Стросом, опозицію між мною та іншими [Маї 1985: 96].

Категорія *своє-чуже* охоплює як протиріччя між членами свого й чужого роду, так і ставлення до свого і чужого майна, присвоєння чужих благ. Згадувані вище моделі «свій дім - добро», «чужий дім - зло» в названій групі прислів'їв і приказок не набувають обернених зв'язків у комбінації з опозицією «добро-зло», що характерно для семіотичного протиставлення «своє-чуже», а лише утворюють перехресні моделі «свій поганий дім – добрий, чужий добрий дім – поганий і свій поганий (бідний) дім кращий від чужого доброго (багатого)» з використанням кваліфікаторів, які в тексті паремій імплікують семи добре і погане. Такими ситуативними кваліфікаторами [Коцюба 2000: 272] найчастіше виступають лексеми на позначення житла: по-перше, *хата, світлиця, каменные хоромы, pałac*, по-друге, *курінь, мазанка, уголок, хижина, хатка, chatka, domek mały*: *Чужа хата гірше ката: хоч курінь, аби свій, Своя мазанка ліпша чужої світлиці, Свій уголок – хоть боком пролезть, а все лучше, Хижина своя лучше каменных хоромов чужих* (В.Даль), *Własny domek mały milszy jest niż cudze pałace*.

Окремі одиниці реалізують ідею домістикованого простору як освоєного, близького, безпечного, рідного дому (*порогу, кута, оселі і суміжних реалій*): *Кабы куст был не мил, соловей гнезда бы не вил* [БСРП:469], *Як маєш куток, живи потихеньку та їж мовчки кусок* [ФПСслоб.: 142], *На ласий кусок знайдеться куток* [ФПСслоб.: 141]. В польській і українській побутовій свідомості *свій кут* кодується через образ сміття як вираження позитивного домашнього локусу. Спільна логема «кожен є господарем у власному домі» в усіх зіставлюваних лінгвокультурах реалізується в пареміях із ключовими словами-зоонімами (найтиповіші – *собака, курка, півень*), в основі яких – перенесення стереотипів поведінки представників тваринного світу на поведінку і дії людини [Коцюба 2000: 272]: *Śmielszy kur (Var. Śmielsza kokosz) na swoich śmieciach, niż na cudzych wrotach, Śmielsza kura na swoich śmieciach, niż wilk na cudzej oborze, Pies i kur zawsze śmielszy na swej śmieci, Śmielszy wróbel na swoich śmieciach niż wilk w cudzej owczarni, На своїм подвір'ю і собака пан, рос. Кожен кулик на своїм болоте велик, На батьковому смітнику і півень воєвода, І півень на своїм сміттю господар, В своїм гнізді і ворона яструбові очі виколе, Хозяин в дому, что медведь в бору, На свем попелище и курица бьет укр. Кождий на своїм сміттю пан, На старе сміття вертайся* (про необхідність повернення на своє місце народження, до отчого дому, до яких повертається людина наприкінці життя, переносно: 'про людину, що вертається до своїх попередніх вад') [Фр ГРНП 3: 173], *Що на своїм сміттю, то не згине* – про витривалість свого, старого як більш надійного і випробуваного [Фр ГРНП 3: 173]. Натомість в російських прислів'ях такий образ сміття не зафіксований, натомість сміття ціннісно позначає бруд, наговори, плітки, тобто ідею нечистоти у метафоричному сенсі.

Друга тематична група паремій маніфестує модель «своє ближче і краще, ніж чуже». Образно-смісловим стрижнем одиниць, що входять до її складу, здебільшого виступають внутрішні і зовнішні локуси – *дім, кут, поріг, двір, ніч, назви одягу*, деякі частини тіла людини, назви спорідненості, матеріальна культура та її об'єкти, рослини, начиння, їжа - у дистрибутивній кореляції з концептами волі, свободи, відкритого, необмеженого простору, метафоризації ідеї легкого. Категорія Дому в цьому разі виражається як через родові поняття *дім*, так і через його видові вербалізатори – *изба, избушка, хата*, зокрема й метонімічні партоніми (*угол*): *Своя избушка - свой простор* [БСРП: 388], *Свой угол - свой простор* [БСРП: 921], *Не свой дом – не своя воля* [БСРП: 290], *Свой дом - не беремя, Свой дом - своя и воля, В родном углу всё по нутру* [БСРП: 921], *В своём дворе и шелка бьёт* [БСРП: 236], *Своя изба – молчанка, чужая – торчанка* [БСРП: 387], *Своя хатка - родная (родна) matka* [БСРП: 947], *Хоть худенькая избушка, а свой уголок* [БСРП: 388], *В своём дому хоть болячкой сяду - нет дела никому* [БСРП: 292], укр. *Лутша своя сірачина, як чужа сурдутина* [Фр ГРНП 3: 89], *Пильнуй свого, не кожуха мого* [Фр ГРНП 3: 173], *Хоч вмирай, а в свій горнец зазирай, Бодай то і умирати, а в своє горня зазирати* [Фр ГРНП 3: 90], *Імієш свою хату, то найдеш угол, де умирать* [ППрНН: 134], *Свій борц хоть не солений, ліпший ніж чужа юшка* [Фр ГРНП 3: 90], *Своє миле, хоть зогниле*. Зрідка маємо дистрибутивні кореляції із назвами частин тіла людини, які реалізують фольклорну опозицію *дім – ліс, далеке-близьке*: *Своє не видить під носом, а чуже видить під лісом* [Фр ГРНП 3: 91], *Своє піде і за кулаком, а чуже не піде й за колачом, Родной куст и зайцу дорог* [БСРП: 469], укр. *У своїй хаті й кутки помагають* [ППрНН: 134]. В українських пареміях номінація своєї хати протиставлена іншим об'єктам з густативними кваліфікаторами: *Своя хата, своя правда, а комірщина гірка* [Фр ГРНП 3: 92], внутрішня форма російських паремій модифікує образ свого і чужого, зв'язуючи його з густативними і параметричними номенами, символікою бідності, порожнечі: *Где работало, там и густо, а в ленивом дому - пусто, Горько тому, кто в чужом дому* [БСРП: 292]; польський відповідник, крім спільного локусу, містить ще й символізацію оніма: *Wolność Tomku w swoim domku* [DereńSJPfr., 111]. Ідея близькості свого, на відміну від чужого в окремих мовах передається через термінологію ткацтва: польськ. *Każdy wije na swoje motowidło, Każdy rad na swoje motowidło prędzę zwija* Tzn 'ciągnie na siebie, swój zysk, ma na myśli'. Елементи внутрішнього простору хати (*угол, ніч, поріг*) також концептуалізують своє як близьке, засвоєне, позитивне через протиставлення соціальних понять: *Хорош угол, да чужой, плохой, да свой* [БСРП: 921], *В своих углах не староста указчик* [БСРП: 921], *В своей-то печи и дрова ярче горят* [БСРП: 656], *На своей печи и ногам горячее* [БСРП: 657], *Из своей печи и дым не горек* [БСРП: 656], укр. *Зо своєї печі і дим солодкий – своя хата хоч і курна та миліша ча чужу* [Плав'юк: 254], *Своя ніч найліпше гріє* – у своїй хаті знайдеш лише вдоволення [Плав'юк: 293]. Натомість в італійській лінгвокультурі ця ідея передається через образ свого хліба, який господар готує на свій розсуд: *il pane a casa propria, ciascuno lo fa come vuole* - букв.: *В своєму домі кожен робить хліб так, як хоче* - *Кожен у своєму домі господар* [РФС: 716], а в російській ця ідея

потрактуюється ще й через одиниці виміру: *Свой золотничок чужого пуда дороже* [БСРП: 380]. В італійській мовній свідомості ідея свого як ближчого, надійного передається через метафору будівництва, спорудження хати (метафора ненадійного її фундаменту передається через образ вапна, на відміну від надійного ґрунту – землі): *è meglio (avere) casa a terra, che vendere a calcina* - букв.: Краще (мати хату) на землі, ніж продавати на вапні - *Краще бідна хата, та своя* [ІРФС: 206], *Дом высок, да под ним песок* – про ненадійне місце [БСРП: 290]. В італійській фразеології ідея марнотратства образно поєднується з елементами дому (відкритого, незамкненого простору): *gettare la casa fuori delle finestre* - букв.: Викинути хату через вікно - *Розбазарювати своє майно, бути марнотратним* [ІРФС: 205]. Зазначена тематика має і регіональне утілення через концепт Дому і суміжні з ним локуси - перешкоди, границі: *Свій своєму через тин не плюне* [ФПСслоб.: 254]. У нижньонадніпрянській діалектній традиції засвідчено чимало контекстів, які маніфестують свій домістикований простір, простір хати, вербалізують Дім у поєднанні із назвами частин тіла людини, назвами артефактів, господарчих реалій, протиставлення свого і гостя: *Дома і рука, і нога оддыхає* [ППрНН: 43], *Дома й солома їдома* [ППрНН: 43], *Дома й солома їдома, а в гостях і сіна не хочеться* [МСППрНН: 43], *Дом - не ворог: коли схочеш, тоді й запалиш* Вар. [ППрНН: 43]. Зрідка російські паремії відбивають ситуацію, коли своє набридає, є невиносимим, важким, тягарем: *Родной дом хуже медведя* [БСРП: 291], що в романській лінгвокультурі маркується узагальненим образом домашнього хліба: *il pane di casa stufa* - Домашній хліб набридає - *Навіть рідний дім може набриднути* [ІРФС: 716].

Дім може виконувати функцію соціального корективу у боротьбі із негативними сторонами побуту. В центрі уваги таких паремій перебувають явища, які заважають створенню нормальних взаємовідносин між членами суспільства - сварки, негаразди, проблеми, недоліки, неприємності, негаразди, біди, соціальна невлаштованість, до яких треба ставитись толерантно, цінувати здобуте, досягнуте або хоча б не «оприлюднювати ці негаразди», тобто «не виносити сміття з хати»: *Де будь, там будь, а свій кут не гудь* [Плав'юк: 293], *Сиди с кути да говори с пути* [БСРП:469], 'займати не своє місце, бути не на своєму місці': *Не в том куте сидишь, не те песни поёшь* [БСРП:469], рос. *В каждой избушке свои попечушки* [БСРП: 388], **Попечушки - заботы, неприятности, Каждая хата своим горем напхата* [БСРП:946], польськ. *Każdy kąt ma swój swąd* [НКРР I: 145], укр. *Мети, дочко, хату, та сміття не викидай на двір* [ФПСслоб.: 99], чимало подібних синонімічних контекстів на позначення метафорично вираженого бруду, сміття, семантики вимітання, очищення як вторинного позначення пліток, обмов, пересудів, сварок тощо представлено в російських пареміях: *В дому не пачкай* [БСРП: 292], *Из избы в избу сор не носят, Из избы сору не выноси, а в уголок копи (а под лавку копи [да в печь]), Из избы сору не выноси [а смети да в уголок сгребь], Не выноси из избы сору, [так меньше будет вздору]* [БСРП: 387], *Каждый двор выметай свой сор* [БСРП: 236], *Мети в избе, а сор не выбрасывай* [БСРП: 387], *С избы сор не возится* [БСРП: 388], *Избушку мети, а сор под порог не клади* [БСРП:

388] '*Г.е. не сплетничай на дому, *Всяк двор мети свой сор* [БСРП:235], *Что дом то содом; что двор, то гомор; что улица, то блудница* [БСРП: 291], *Из дому содом не выносит* [БСРП: 292] (де Сodom – 'домашние дразги'), *Нет того дому, чтоб не было содому* [БСРП: 292].

Для універсальності зроблених висновків наведемо деякі фразеологічні аналоги в інших мовах, зокрема в італійській, де паремії і фраземи мають неоднакову внутрішню форму:

- характер, манера мовлення, комунікативна діяльність (намагання в розмові, конфліктній ситуації згладити гострі кути): *a cose di casa, lingua rasa* - букв. Про домашні речі мова гладенька - *не виносьте сміття з хати*. [ІРФС: 545];

- запахів номінації (з семантизацією поганого запаху) у поєднанні з ідеєю віддаленого простору: *chi ha giudizio porta la puzza lontano da casa* - букв.: Хто має глузд, виносить/тримає сморід подалі від хати - *Розсудлива людина повинна, в першу чергу, оберегати свій дім* [ІРФС: 476], інший варіант - *chi sa far fuoco sa far casa* - Хто має рішення приносить запах далеко від дому [ІРФС: 442];

- акціональні сценарії *прання брудного одягу* (сценарна метафора прання як очищення від бруду, пліток тощо): *i cenci sudici vanno lavati in casa* - букв.: Брудні ганчірки перуть удома - *Не винось сміття з хати* [ІРФС: 529], які в українській, російській чи польській культурах виявляються типологічно подібними, пор. російське: *В чужом доме побывать - в своём гнилом бревне увидать* [БСРП: 291];

- вивішування брудного (старого) одягу сушитися на сонці: *mettere i cenci di casa al sole (або alle finestre)* - букв.: Вивісити домашнє лахміття на сонце /у вікна - *виставляти напоказ свої проріхи, розповідати всім про свої негаразди* [ІРФС: 219].

Особливий статус рідного дому, - зазначає українська дослідниця З.Коцюба, - в стереотипних національних уявленнях носіїв європейських мов, набутий ним ще на початкових етапах розвитку людської свідомості, очевидно, сприяв запозиченню латинського прислів'я *Turpis avis, proprium quae foedat stercore nidum* – *Нікчемний той птах, який бруднить своє гніздо послідом* сучасні паремійні корпуси, які мають численні варіанти, в яких гніздо асоціюється не лише зі своїм домом, але й рідною землею: *Добра птиця свого гнізда не каляє, Поганий той птах, що ся свого гнізда брудить, Zły (podły, paskudny, ostatni) to ptak, co swe gniazdo plugawi (paskudzi, kala, łajni)* [НКРР 2: 1152].

Третя тематична група паремій об'єктивує осудження соціумом втручання в чужі справи, Фрейм «чуже (матеріальні блага, достаток, власність) краще ніж своє» детально розглянула російська дослідниця Л.Араєва [Араєва 2000]. У цій групі представлені як нейтральні контексти, які кодують ідею належності до чогось комусь, один предмет (матеріальний, господарський, природний об'єкт) належить іншому на праві власності: *Чья горница, тем она и кормится* [БСРП: 205], *Чей двор, того и хоромы* [БСРП: 236], *Чей двор, того и хоромы; чей берег того и рыба; чей конь, того и воз; чья земля, того и сено* [БСРП: 236], *В приданом печь топить, а в своем в церковь ходит* [БСРП: 657].

Інші пейоративні контексти, що представляють ідею незаконного присвоєння чужих благ, формують кілька субфреймів: «не зазіхай на чуже», «не втручайся у чужі справи, чужу розмову, пильнуй краще свого і не дивись, що робиться у іншого», «не затримуйся і не шукай в чужому місці добра, пристанку, даху над головою». Образними кваліфікаторами в таких пареміях виступає соматичний код, ремісничий інструментарій, функція деяких знарядь, предмети одягу, предмети побуту, елементи освоєного людиною господарського простору зі своєрідною аксіологічною модальністю (морально-етичними настановами і нормами, пересторогами й застереженнями). В межах розгляданого субфрейму представлено кілька слотів: **слот 1.** «присвоєння чужого не призведе до добра, чуже – це зло»: *Сиди подле печи, да грей плечи, а к чужой не приставай речи* [БСРП:657], *В чужом углу не угнѣзживайся* [БСРП: 921], *Не садись под чужой забор* [БСРП: 355], *На чужой двор вилами не указывай* [БСРП: 236], укр. *У чужу хату свій віник не неси* [ППрНН: 134], *Wdzierać się w cudze rzemiosło niejednemu skodę przyniosło* [НКРР III: 129], *Крой свою крышу, а сквозь чужую не замочит* [БСРП: 236]. В російській і українській лінгвокультурах зазначена ідея об'єктивується через неодноразово згадуваний концепт нечистоти – бруду, сміття та синтагматично зв'язаних з ними дій – підмітання, очищення: *Не підмітай чужу хату, дивись, чи твоя підметена* [ППрНН: 134]. У польській побутовій свідомості натрапляємо й на такі, що містять у своїй образній структурі елементи внутрішнього простору хати (*komin* як символ домашнього вогнища, родини, родинного тепла): *Cudzy komin nie zagrzeje* [НКРР II: 108], якому в українській лінгвокультурі відповідають одиниці, що містять реалії традиційного господарства, добробуту, достатку: укр. *В чужій кошарі овець не розведеш* - на чужім не доробишся [Плав'юк: 347], *В чужій загороді скотини не розведеш* [ФПСслов.: 110], *В чужині то й углової підпори слухай* [Фр ГРНП 3: 173]; *Чужий хлівець не намножить овець* [Плав'юк: 348], *Чужий добиток не прийде в пожиток* [Фр ГРНП 3: 434] *Не рипай чужих дверей* – не докучай людям своїми відвідинами, бо зненавидять [Плав'юк: 236], *На чужий коровай – очей не зривай* – за чужою жінкою не заглядай [Плав'юк: 166], *В чужу траву в'їхатися* – напакостити, *В чужім селі і тріски б'ють* тощо. Згадувані матеріальні артефакти, інструментарій виступають, як вже зазначалось, поруч з деякими соматизмами та господарчими об'єктами: *Чужим ціном лиш терне молотити, Чужим потом не загреєшся, Чужими руками добре гада ловити/грань брати/огонь брати* [Фр ГРНП 3: 173], польськ. *Cudzą miotłą którą swoją umiatać* [НКРР II: 491], *Чужий хліб рот дере* і под., рос. *Не указывай на чужой двор пальцем, не указали бы на твой [двор] вилами* [БСРП:236], *У чужому кожусі не нагрієшся* (Куш.). [ПрНн: 66], рос. *Чужую крышу кроет, а своя каплет/течет* [БСРП: 455]. Предмети побуту, інтер'єр традиційного українського житла (*стіл* як метонімічне заміщення дому, сім'ї, гостини в домі) поєднуються з мотивами права, правого: *За чужим столом сиди, а право суди, За чужим столом сиди, не співай, лиш гуди* [Фр ГРНП 3: 431], *На чужій постели нема досніху* [Фр ГРНП 3: 432].

Слот 2. «чужа жінка краща, ніж своя», «чуже (гірше) краще ніж своє»: *W cudzą żonę diabeł wsadził dwie łyżki miodu, a swoją jedną* [НКРР III: 960], *Plastrem*

karią wargi cudzej żony, a gładsze niż oliwa podniebienie jej [НКРР III: 960], *У чужу криницю легше заглядать, чим свою викопать* [ППрНН: 62]. Варто зауважити, що в італійській мові наведеним смислам відповідають згадувані аксіологічні сценарії підмітання бруду біля своїх дверей, тобто біля своєї хати, а в польській пареміології - образи обміну, купівлі-продажу об'єкта: *Co kupne, to pulchne; co swoje, to stoi* (*Kupne – szczupne, szupłe, niewystarczające* [НКРР II: 252]).

Слот 3. «жити за чийсь рахунок», «розпоряджатися чужим майном», «незаконне присвоєння власності об'єкта, зазіхання на чуже», «неможливість впливу на дії або вчинки когось» (метафори *ворота – рот* і под. тут додають додаткової експресії): *Унеси что с чужого двора вором назовут, Что взято с чужого двора, да внесено в свои ворота, так уж будто украдено?* [БСРП:236], *Чужі ворота тяжко заперти, де то пуски* [Фр ГРНП 3: 434], рос. *Широки ворота заперёшь, а мирского ротка не заперёшь* [БСРП:157].

Семантичний ряд чужості знову ж таки відсилає нас до образного кодування умістищ, які метонімічно позначають харчі, їжу, матеріальні речі, утримання когось: *Wylizywać cudze garnki* – жити за чийсь рахунок, *być pieczeniарzem, Zaglądać w cudze garnki* роср. – втручатись у чийсь справи, в чуже життя [Muld-Nieck.: 228]. Словники польської мови фіксують ці образи як антонімічне протиставлення свого і чужого, заробленого-даремного, матеріально самодостатньої людини і того, хто перебуває на утриманні: догляді: *Być na cudzym /na czyimś/u kogoś na garnuszku* 'залежати від когось', 'бути на чиємось утриманні', *Być na swoim garnuszku; Oddawać kogoś na czyjś garnuszek* przest., роср., 'довіряти певній особі комусь догляд за кимось, зазвичай, за дітьми' (*Na czas remontu oddaliśmy dzieci na babcinę garnuszek*) – *przechodzić na swój garnuszek* – переходити на власний хліб. Наголосимо, що в італійській лінгвокультурі йдеться про перевагу свого локусу (дверей) у контекстуальному зв'язку з акціональними сценаріями - підмітання: *Muspazzare l'uscio di casa sua* - букв.: Підмітати біля дверей власного дому - Не лізти в чужі справи [ІРФС: 1009], а у французькій мові це значення об'єктивується через внутрішню форму сільськогосподарських знарядь: *il ne faut pas jeter la faux en la moisson d'autrui* [<http://www.classes.ru>] – не потрібно кидати косу на урожай іншого 'не треба зазіхати на права інших';

Слот 4. «не чини зла об'єкту Х, бо тобі також буде зле» (акція-реакція). Паремії російської мови, які його здебільшого репрезентують, казують партитивну образну складову (йдеться про таксономію частини тіла, нижні кінцівки людини - *ногу* як родове, загальне поняття і *п'яту* як її частину або протиставлення артефактів типу *плеть-дубина*): *Не бей в чужие ворота плетью: не ударили бы в твои дубиною (дубиной)* [БСРП: 157], *Не бей в чужие ворота пятою: не ударят в твои целою ногою* [БСРП: 157], *Нэ бый в чужии ворота пятой, бо, як бы нэ вдарылы в твои ногой* [БСРП: 157].

Слот 5. Репрезентує «неможливість адекватної оцінки свого і чужого: своє добро, як і чуже зло, гіперболізується, а своє зло (недоліки, вади, помилки) або ігнорується, або недооцінюється»: *Свого горба чоловік не видит, В чужім оці і порошок бачиш, а своїм і бревно не примічаєш, Сміялася верша з болота, а сама*

в болоті, Под лесом соломинку видит, а под. носом бревна не видит, W cudzym oku źdźbło, a w swoim belki nie widzi, Nikt garbu własnego nie widzi, a nad cudzym się wydziwa [Коцюба 2000: 263]; «намагатия привернути увагу до негативних рис, постави і поведінки інших, осуджувати когось, не помічаючи своїх власних недоліків, негараздів»: білор. *Нечаго сварыцца за чужое карыцца* – нема потреби присвоювати чуже [Юрчанка: 145], *Вимети сміття перш зо своєї хати, а опісля заглядай у чужу* – перш позбудься своїх помилок, а відтак заглядай за чужими [Плав'юк: 313], *Przed cudzymi wrotami śmieci zamiata, a przed swoimi ich nie widzi* [НКРР III: 774].

Перспективою подальших розшуків у напрямку структурно-семантичного і когнітивного моделювання категорій простору, внутрішнього і зовнішнього, простору дому і зв'язаних із ним побутових і господарських реалій, слід вважати їхнє функціонування у пісенному фольклорі, замовляннях, текстах загадок та народних прикмет у зіставляваних культурно-семіотичних і мовних просторах споріднених й неблизько споріднених мов і культур.

Література

1. Араева Л. Мир во фразеологизмах мира // *Słowo.Tekst.Czas*, red. M.Aleksiejenko i M. Gordy, Szczecin-Greifswald, 2014. Т. 2., с.15-23.
2. Балущок В. Світ середньовіччя в обрядовості українських цехових ремісників.- К.: Наукова думка, 1993.
3. БДФ - Ройзензон Л.И., Балясников А.В. Словарь белорусской диалектной фразеологии деревни Гребени (Лельчицкого р-на Гомельской обл.) // *Вопросы фразеологии.-VIII. Труды Самаркандского гос. Университета.- С.72-83.*
4. БСРП - Мокиенко В.М., Никитина Т.Г., Николаева Е.К. Большой словарь русских пословиц. Москва: ЗАО ОЛМА Медиа групп, 2010.
5. Вархол – Вархол Н., Івченко А. Фразеологічний словник лемківських говірок Східної Словаччини. Пряшев: Словацьке педагогічне видавництво в Брастиславі, 1990.
6. Горинь Г. Громадський побут сільського населення Українських Карпат (XIX – 30-ті роки ХХ ст.).- Київ: Наукова думка, 1993
7. ІРФС – Італьянско-руський фразеологічний словарь // <http://www.lingvo.ua/ru>.
8. Коцюба З. Рефлексія побутової свідомості в різномовному проverbsіальному просторі (від універсального до національного): Монографія.- Львів: ДП Видавничий дім «Укрпол», 2010.- 472
9. Миронова Г.М. Культурологіческие аспекты паремийного фонда национального языка // *Лінгводидактика слов'янських мов як феномен культури: Темат. зб. наук. праць.- К.:ІСДО, 1993.- С.65-69.*
10. Плав'юк – Плав'юк С. Приповідки, або українсько-народня філософія. Зібрав, підготував до друку та опублікував Володимир С. Плав'юк. Едмонтон: Канада, 1998.

11. ПрНН – Чабаненко В. Мудре слово. Прислів'я та приказки в говірках Нижньої Наддніпряниці. Запоріжжя: Запорізький держ. Університет, 1992.
12. Рабкевіч - Рабкевіч В.І. Паслухай, што людзі кажучь: Беларуская народныя прыказкі, прымаўкі, прыкметы, жарты. Мінск: Мастацкая літаратура, 1985.
13. Сорока Т.В. Концепти «дім» і «родина» в російській, англійській та французькій мовній свідомості.- Автореф. дис...канд..філол. наук /10.02.15 – загальне мовознавство, Донецьк, 2006.-20с.
14. СМ - Славянская мифология. Энциклопедический словарь, изд.2-е Москва: Международные отношения, 2002.
15. СПГ- Лисенко П.С. Словник поліських говорів.- К.: Наукова думка, 1974.
16. СРГК – Словарь русских говоров и сопредельных областей. Вып.3 Котнемовый /отв. ред. О.А.Черепанова.- СПб, 1996.
17. ТЕТМ - Wilkinson P.R. A thesaurus of traditional English metaphors / P. R. Wilkinson, London; New York : Routledge 1993.
18. Толстая С.М. Пространство и время в этнолингвистической перспективе (вместо предисловия) // Пространство и время в языке и культуре /отв. ред. С.М.Толстая.- М.: Индрик, 2011.- С.7-12.
19. ФПСлоб. – Ужченко В.Д., Ужченко Д.В., Барвіна Н.О. Фразеологічно-паремійний словник Східної Слобожанщини ХІХ ст. Луганськ: ДЗ ЛНУ ім.Т.Шевченка, 2013.
20. Фр.ГРНП – Франко І. Галицько-руські народні приповідки. У 3-х т. 2-е вид. Львів: Львівський державний університет, 2006.
21. Юрчанка - Юрчанка Г.Ф. Народнае мудраслоўе. Слоўнік. Мінск: Беларуская навука, 2002.
22. Яворская Г.М. О концепте ДОМ в украинском языке // Сокровенные смыслы. Слово.Текст.Культура: Сб.статей в честь Н.Д.Арутюновой.- М.: Языки славянской культуры, 2004.- С.716-728.
23. Bartmiński J. *Dom* – koncept uniwersalny i specyficzny kulturowo // Leksykon aksjologiczny Słowian i ich sąsiadów.T.1. *Dom*/red.J.Bartmiński, I.Bielińska-Gardziel, Beata Żywicka, Lublin: UMCS, 2015.- S.15-33.
24. Benedyktowicz D., Benedyktowicz Z., *Dom* w tradycji ludowej. Encyklopedia kultury polskiej XX wieku. Studia i materiały, Wrocław:Wiedza o kulturze, 1992.
25. DereńSJPfr.- E. Dereń, T. Nowak, E. Polański, Słownik języka polskiego z frazeologizmami i przysłowiami, red.E.Polański, Warszawa 2008.
26. Kłosińska – Kłosińska A. Słownik frazeologiczny. Warszawa: PWN, 2010.
27. Maj M, Zambrzycka-Kunachowicz A. Obrzędowa wymiana darów w kulturze ludowej // «Etnografia Polska», t.XXIX, 1985, z.1, S. 93-98.
28. Muld.-Nieck.- Muldner-Nieckowski, S. Carofano-Bugajska, Wielki słownik frazeologiczny języka polskiego, Warszawa 2003.
29. NKPP - Nowa księga przysłów i wyrażeń przysłowiowych polskich.T.1-4. J.Krzyżanowski (red.), S. Swirko. Warszawa: Państwowy Instytut Wydawniczy 1969-1978.

Summary

The object of the proposed research is idioms and some stable word compounds in Polish, Ukrainian and Russian, which conceptualize the spatial representation associated with the HOUSE and its parts, domestic space, material culture elements, hospitality and family household rituals' models in different ethnic cultures. Semantic analysis also covers icon nominations, proverbs, sayings, other languages of the European cultural area (eg. Italian) comparisons which is done for the motivational nature comparison of interlanguage ethnocultural parallels, finding out the underlying principles of idioms' cognitive, structural and semantic modeling according to the established in comparable ideography techniques (units logical-semantic structure synonymous variability, applicative model of cross-language translated equivalents etc.).

Analysis of the multilingual idiom thematic groups with the HOUSE component and other verbalizers gives the possibility to find the semantic content of universal semiotic opposition "not strange - alien" within the category of House, which is common to many people's objective code of culture correlated with physical, temporal, zoomorphic, etc. codes.

УДК 811.14'373.47

ОЦІННО-ЕКСПРЕСИВНА ЛЕКСИКА У ЗАГОЛОВКАХ ГРЕЦЬКИХ ГАЗЕТНИХ ПУБЛІКАЦІЙ

Тищенко О.О.

Київський національний університет імені Тараса Шевченка

В останні роки зростає інтерес лінгвістів до засобів вираження емотивної сфери людства внаслідок домінуючого антропологічного підходу до наукових досліджень. Заголовки газетних публікацій дуже часто апелюють саме до емоцій читачів з метою привернення їхньої уваги. Для цього використовується палітра мовних засобів, складовою яких є оцінно-експресивна лексика. **Актуальність** дослідження полягає в необхідності вивчення функціонування оцінно-експресивної лексики на матеріалі заголовків газетних публікацій Греції, оскільки використання такої лексики є надзвичайно поширеним, проте цей напрям є малодослідженим.

Дослідженням оцінно-експресивної лексики присвячено роботи вітчизняних мовознавців **М.А.Жовтобрюха, А.П.Гриценка, Н.В.Гуйванюк, Н.І.Бойко**. Серед грецьких дослідників питання оцінно-експресивної лексики торкаються у своїх працях, присвячених особливостям газетного стилю **С.Хатзисаввідіс, Т.Дізелос, Я. Тзаннетакос, Н.Леандрос, Д.Пападопулу, М.Псіла**.